УДК 930.2:94(477)(=411.16)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/3.12

Черноіваненко В.В.
https://orcid.org/0000-0001-9121-9953
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ЄВРЕЇ ТА ЄВРЕЙСЬКА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА НА ПОШТОВИХ МАРКАХ УКРАЇНИ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ[1]

Статтю присвячено єврейській тематиці в українській філателії. У ній показано як відображено єврейську історичну та культурну спадщину України на прикладі діячів культури, науки, підприємців, а також як представлено євреїв як етнос України та їхні національні традиції на українських землях.

Мета статті – показати, як юдаїка представлена в українських поштових випусках. Розглянуто серію «Національні меншини в Україні», де 2016 року в межах другого випуску з'явилися марки «Євреї», а також випуски, присвячені Шолом-Алейхему, Голокосту (трагедії Бабиного Яру і Тетяні Маркус), нобелівським лауреатам – євреям українського походження та ін. Показано, що Шолом-Алейхем був представлений у серії видатних українських діячів, а марки про Бабин Яр вийшли до 70-ї і 75-ї роковин трагедії. Також зазначено, що окремо відзначено Тетяну Маркус, учасницю київського антинацистського підпілля. Встановлено, що серія українських поштових марок, присвячених нобелівським лауреатам, репрезентує українсько-єврейський вимір нобелівської спадщини та підкреслює зв'язок цих постатей з Україною.

Висновки засвідчують, що єврейська історико-культурна спадщина України доволі широко відображена на офіційних поштових марках. Водночас ця тематика представлена переважно лише протягом останніх понад півтора десятиліття і не охоплює всього потенціалу, але її наявність свідчить про прагнення подати єврейську спадщину як невід'ємну частину полікультурної історії України.

Ключові слова: *єврейські студії, юдаїка, євреї, українські євреї, Бабин Яр, поштові марки, філателія, незалежна Україна.*

Постановка проблеми. В умовах утвердження полікультурної моделі української національної ідентичності особливого значення набуває переосмислення історичного шляху національних спільнот, які століттями творили соціокультурний простір України. Серед них вагоме місце посідає єврейська громада, чия спадщина – від пам'яток духовної та матеріальної культури до трагічних сторінок Голокосту – є невід'ємною частиною загальноукраїнського минулого. Водночас процес конструювання національної історичної пам'яті потребує залучення не лише традиційних писемних та археологічних джерел, а й альтернативних наративів візуальної та семіотичної культури. Одним із таких специфічних, але надзвичайно інформативних джерел є поштова мініатюра, яка слугує «візитною карткою» держави, інструментом офіційної політики пам'яті та одночасно дзеркалом суспільних пріоритетів.

Попри те, що українська філателія за роки незалежності пройшла стрімкий шлях становлення, набувши високої естетичної та міжнародної оцінки, проблематика репрезентації етнонаціональних меншин, і зокрема єврейської історико-культурної спадщини, залишається фрагментарною та недостатньо системно осмисленою в академічному дискурсі. У науковій літературі переважно досліджуються загальні тенденції розвитку

[1] Автор статті щиро висловлює вдячність Memorial Foundation for Jewish Culture за надану стипендію для проведення дослідження, а також за підтримку українських науковців у галузі єврейських студій під час російської повномасштабної війни проти України.

© Черноіваненко В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

національної емісії або окремі біографії видатних постатей, тоді як цілісний аналіз того, як, коли і з якими ідеологічними акцентами держава та видавці поштових знаків інкорпорують єврейську тему в поштовий обіг, практично відсутній. Поза увагою дослідників часто лишається питання еволюції від радянського замовчування юдаїки до сучасних практик ушанування пам'яті жертв Голокосту (зокрема трагедії Бабиного Яру) та видатних діячів науки, літератури й мистецтва єврейського походження.

Таким чином, виникає гостра наукова суперечність між величезним обсягом збереженої єврейської історико-культурної спадщини в Україні та надзвичайною лаконічністю і вибірковістю її відображення у філателістичному просторі. Це зумовлює потребу в проведенні спеціального історико-критичного дослідження. Постановка цієї проблеми передбачає з'ясування того, яким чином українська поштова марка виконує репрезентативну, просвітницьку та інтегрувальну функцію у висвітленні єврейської матеріальної і нематеріальної спадщини й українсько-єврейських історичних взаємин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки характеризуються помітним зростанням наукового зацікавлення до міждисциплінарних досліджень українсько-єврейських взаємин, де візуальні та документальні джерела посідають окреме місце. Зокрема, у працях сучасних істориків і культурологів, зосереджених на концептах історичної пам'яті, підкреслюється потреба переосмислення національного наративу через включення до нього етнічних меншин [10, с. 409]. У цьому контексті поштова мініатюра розглядається не просто як знак поштової оплати, а як інструмент офіційної історичної політики держави, що візуалізує значущість постатей та подій спільного минулого.

Аналіз філателістичного матеріалу доби незалежності України свідчить про поступову еволюцію тематичного наповнення марок, конвертів і штемпелів. Якщо на початку 1990-х років українська філателія фокусувалася переважно на загальнодержавній українській та формуванні власної геральдики, то згодом у каталогах Укрпошти з'являються серії, присвячені видатним діячам науки, літератури, мистецтва та меценатам єврейського походження, чиє життя було пов'язане з українськими землями. Дослідники (В. Черноіваненко, В. Бернштам, Ш. Бріман) звертають увагу на те, як через портрети письменників, художників чи архітекторів конструюється образ поліетнічної української культури.

Окремим і надзвичайно чутливим напрямом сучасних публікацій є філателістична репрезентація трагічних сторінок єврейської історії, насамперед Голокосту та пам'яті про Бабин Яр. Науковці досліджують те, як у графічних рішеннях поштових блоків і пам'ятних спеціальних погашень поєднуються мотиви скорботи, історичної травми та загальнолюдського гуманізму. Водночас зазначається наявність лакун: значна частина локальної єврейської спадщини, синагогальної архітектури та мікроісторій окремих штетлів поки що залишаються недостатньо висвітленими в офіційному емісійному дискурсі, поступаючись місцем широко відомим подіям і біографіям.

У 2018 році в Санкт-Петербурзі в часописі «Народ Книги в мире книг» вийшла стаття дослідника О. Іванова, присвячена філателістичній юдаїці Росії, Білорусі, України та Литви. У цій статті простежується певна тенденційність і, як видається, виражена надмірна критичність автора до всіх названих країн походження поштових марок на тему юдаїки, крім власної (Росії). Українські марки (насамперед серію «Євреї» та марку, присвячену Шолом-Алейхему) автор критикує насамперед за мистецькими критеріями [7].

Постановка завдання. Джерельно-типологічний аспект дослідження полягає в тому, щоб виявити, систематизувати та ввести до наукового обігу корпус вітчизняних філателістичних матеріалів (передусім поштових марок), що репрезентують єврейську історико-культурну спадщину в Україні; здійснити типологізацію зазначених матеріалів за хронологічним і тематичним критеріями; проаналізувати імагологічний і текстуальний контент поштових емісій з погляду візуальної репрезентації етнічної спільноти.

Історико-контекстуальний і меморіальний аспекти дослідження зумовлюють такі завдання: охарактеризувати особливості відображення трагічних сторінок української історії, зокрема Голокосту та пам'яті про Бабин Яр, у знаках поштової оплати; визначити роль філателії як специфічного джерела формування історичної пам'яті та інструменту конструювання полікультурного простору незалежної України.

Виклад основного матеріалу. 1991 року Україна проголосила свою незалежність, а вже в наступному році почала випуск власних поштових марок. Українська філателія в першу чергу була сконцентрована на українці – історії та культурі України і українців (в тому числі за межами держави). На поштових марок першого десятиліття незалежності відображено постаті Михайла Грушевського

і Агатангела Кримського, Миколи Лисенка і Миколи Костомарова, Йосифа Сліпого і Петра Могили, Тараса Шевченка та Лесі Українки, українських гетьманів та ін.

Не одразу, але з часом в Україні, зокрема в українській філателії, відбувається поступове усвідомлення багатоетнічності та різноманіття історико-культурної спадщини країни, важливості висвітлення на поштовій продукції різних етносів, культур і релігій, які існували і існують на українських землях [10, с. 409].

Не стали винятком і євреї як етнічна група, що проживає на теренах сучасної України протягом майже двох тисячоліть. Хоч як етносу євреям присвячено серію марок лише 2016 року, що стало можливим після започаткування серії «Національні меншини в Україні». Першими в серії 2015 року вийшли «Кримські татари», а після «Євреїв» (другий випуск) ще виходили «Роми» (2017), «Греки» (2019) і «Німці» (2020). Кожен випуск включає чотири марки, які покликані відобразити різні аспекти історії та культури вибраного етносу. До малюнків цих марок, як, власне, і всієї серії, доклався відомий художник Миколай Кочубей. Тираж кожної з чотирьох марок склав по 130 тис. [5, с. 111; 9, с. 232–233].

На марках серії «Євреї» зображені:

• фрейлехс – веселий єврейський народний танець, який у східноєвропейських євреїв супроводжує весілля та інші урочисті події життя юдейської громади,

• синагога в Жовкві (Львівська обл.), збудована наприкінці XVII століття, є яскравим зразком ренесансно-барокової архітектури й історично важливим осередком єврейської освіти та релігійного життя (цій синагозі також було присвячено у 2012 р. офіційну пам'ятну монету Національного банку України [2, с. 160],

• свято Рош Га-Шана (єврейський Новий Рік);

• кравець як традиційна і поширена серед євреїв Східної Європи професія, яку важко було не зустріти чи не в кожному штетлі [6].

У 2009 році, до 150-річчя з дня народження, вийшла поштова марка з зображенням видатного єврейського письменника, драматурга, уродженця Переяслава Шолом-Алейхема (С. Н. Рабиновича), 1859–1916. До цього офіційні державні марки, присвячені Шолом-Алейхему, виходили в Ізраїлі, СРСР і Румунії в 1959 році з нагоди 100-річчя письменника [11, с. 551]. Що прикметно, ця марка з'явилася в серії видатних українських діячів (поряд з Іваном Франком, Марком Вовчком, Іваном Огієнком, Ігорем Стравинським, Сержем Лифарем та ін.), а це свідчило про визнання літературної спадщини Шолом-Алейхема важливою частиною культури, створеної на землях України. Наклад марки становив 200 тис. [5, с. 75; 9, с. 166].

Голокосту як геноциду єврейського народу присвячено два випуски марок і обидва з них приурочено роковинам трагедії Бабиного Яру, а саме масових розстрілів євреїв, що відбулися в Києві восени 1941 року [1, с. 1].

Уперше трагедію Бабиного Яру було відзначено у філателії ще на першому році незалежності. До 29 вересня 1991 року було випущено поштовий конверт (формально вже в незалежній Україні, але ще радянський по суті) і спеціальний штемпель «50 років пам'яті жертвам фашизму в Бабиному Яру» з погашенням у Києві, однак поштова марка тоді випущена не була. У статті Ш. Брімана [3, с. 64] стверджується, що цей конверт «мав шестикутні зірки та напис "Бабин Яр" єврейськими літерами». Насправді офіційна версія конверта не мала жодних із цих складових, цілком відповідаючи радянській політиці пам'яті, яка виключала подібні елементи. Натомість приватні особи та громадські організації (зокрема, Радянський громадський історико-освітній центр «Бабин Яр») наносили на ці конверти власні наддруки чи штемпелі.

2011 року вийшла марка до 70-ї роковини (тираж: 150 тис.), а 2016-го – до 75-ї (тираж: 125 тис.). На першій марці зображено менору (семисвічник) на тлі криваво-червоної цифри «70» [5, с. 84; 9, с. 182]. На другій марці – шестикутну зірку (т. зв. маґен Давид) і невелику менору разом із цифрою «75» і написом «Трагедія Бабиного Яру – біль української землі» [5, с. 111; 9, с. 233]. Крім того, 2011 року вийшла марка, присвячена учасниці київського антинацистського підпілля єврейського походження Тетяні Маркус (нар. 1921), розстріляній нацистами 1943 року. 2006 року Т. Маркус отримала звання Герой України посмертно. Тираж марки – 150 тис. [5, с. 84; 9, с. 181].

У 2015 році започатковано серію поштових марок «Лауреати Нобелівської премії». Перша марка присвячена одному з основоположників порівняльної патології, еволюційної ембріології, імунології і мікробіології Іллі Мечникову (1845–1916). І. Мечников отримав Нобелівську премію в галузі фізіології або медицини 1908 року. Тираж марки – 130 тис. [5, с. 105; 9, с. 221].

2017 року вийшла друга марка серії з зображенням Роалда Хоффмана (Сафрана), нар. 1937, хіміка, поета, драматурга і філософа, якого ще

дитиною під час Голокосту врятувала українська родина на Львівщині [4, с. 44]. 1981 року він здобув Нобелівську премію з хімії. Тираж марки – 140 тис. [5, с. 115; 9, с. 242].

У 2018 році було випущено третю марку серії, на якій представлено Зельмана Ваксмана (1888–1973), біохіміка, лауреата Нобелівської премії в галузі фізіології або медицини 1952 року. Тираж марки – 130 тис. [9, с. 252].

Нарешті, 2021 року світло побачила четверта (і поки остання) марка серії, присвячена письменникові, лауреатові Нобелівської премії з літератури 1966 року Шмуелю Йосефу Аґнону (Чачкесу), 1888–1970. Ш. Й. Аґнон став першим письменником, який писав єврейською мовою (та наразі єдиним, хто писав мовою іврит), хто удостоївся цієї премії. Ця марка вийшла в межах спільного випуску «Україна-Ізраїль», а отже, аналогічну марку було випущено і в Державі Ізраїль. Тираж в Україні – 130 тис. [8, с. 15].

Між іншим, ще 1998 року, до ювілею Ш. Й. Аґнона, відомий художник Юрій Логвин пропонував свої ескізи марок, але випуску, присвяченого письменникові, того року і до 2021 року так і не сталося. Хоча в 1998 і 2008 роках Укрпошта випускала офіційні конверти, приурочені ювілеям Ш. Й. Аґнона.

Таким чином, на всіх чотирьох зазначених вище поштових марках, присвячених нобеліатам, представлено персоналії, які народились на сучасних українських теренах і які мали єврейське походження.

Окремі випуски марок України опосередковано пов'язані з юдаїкою, але пов'язані з персоналіями єврейського походження. Так, приміром, у межах серії «Київ очима художників» 2004 року вийшла марка з роботою «Весна на Куренівці» живописця і графіка, діяча художньої секції Культур-Ліги Абрама Маневича (1881–1942) [5, с. 50; 9, с. 120]. А 2012 року світло побачила марка «Хмарочос Гінзбурга», приурочена до 100-річчя відкриття в Києві першого хмарочоса на території України та найвищого в Російській імперії [5, с. 91; 9, с. 196]. Його власником був відомий будівельник-підрядник, купець першої гільдії Лев Борисович Гінзбург (1868–1926).

Крім того, варто відзначити, що представлення єврейської тематики на поштових марках України не обмежується лише офіційними випусками. З 2007 року існує проєкт Укрпошти «Власна марка», у рамках якого фізична або юридична особа в Україні має право на платній основі замовити марку з тим чи тим зображенням, що не суперечить етичним нормам і законодавству. Так, наприклад, у 2021 році, коли постановою Верховної Ради України було започатковано День пам'яті українців, які рятували євреїв під час Другої світової війни (14 травня), Укрпошта випустила офіційний спеціальний поштовий штемпель для погашення [8, с. 81], проте не випустила відповідних цій темі офіційних марок, конвертів тощо. У той же час Всеукраїнський благодійний фонд «Заради тебе» на чолі з Юлією Гольденберг замовив виготовлення «власної марки» на тему цього пам'ятного дня, яку, зокрема, було використано під час погашення 14 травня.

Висновки. Таким чином єврейська історико-культурна спадщина України (яка є надзвичайно великою) представлена, головно за останні лише понад півтора десятиліття, в українській філателії різними темами, але важко сказати, що на достатньому рівні. Багато тем ще чекають на свої поштові випуски в Україні. У той самий час наявність юдаїки в українській філателії та прагнення подати її невід'ємною частиною спільної полікультурної історії України свідчить про високий сучасний рівень самої української філателії. Єврейська тематика у філателії України не обмежується своїм представленням лише на поштових марках, вона відображена також на художніх маркованих і немаркованих конвертах, поштових листівках та презентаційних аркушах, проте це потребує наступного окремого дослідження.

Список літератури:

1. Бернштам В. Память о жертвах Бабьего Яра. Страницы филателистической летописи. *Тхия (Возрождение): ежемесячная газета Черниговской еврейской общины*. 2021. 14 сентября. С. 1.

2. Бріман Ш. Євреї і єврейська тематика на монетах і банкнотах України. *Українсько-єврейські переплетення* / Ш. Бріман. Чернівці: Книги – ХХІ, 2–23. С. 160–161.

3. Бріман Ш. Монета Бабиного Яру, чи Голокост без євреїв? *Українсько-єврейські переплетення* / Ш. Бріман. Чернівці: Книги – ХХІ, 2–23. С. 64–72.

4. Бріман Ш. Нобелівський лауреат, врятований в Україні під час Голокосту. *Українсько-єврейські переплетення* / Ш. Бріман. Чернівці: Книги – ХХІ, 2–23. С. 44–50.

5. Гонцарюк І. В., Рипела Д. В. Каталог поштових марок України 1918–2017. Братислава: DIVARI, 2017. 416 с.

6. Євреї на українських поштових марках. URL: https://jewishheritage.org.ua/novyny/evreji-na-ukrajinskyh-poshtovyh-markah (дата звернення: 08.10.2026).

7. Иванов А. Филателистическая иудаика: почтовые марки и еврейская культура. *Народ Книги в мире книг*. № 137. Декабрь 2018. URL: http://narodknigi.ru/journals/137/filatelisticheskaya_iudaika_pochtovye_marki_i_evreyskaya_kultura/?sphrase_id=3052 (дата звернення: 07.10.2026).

8. Каталог знаків поштової оплати та філателістичної продукції України 2021. Київ: АТ «Укрпошта», 2022. 96 с.

9. Мулик Я. П. Каталог поштових марок України 1918–2019. Видання 5-те. Дрогобич: Коло, 2020. 368 с.

10. Черноіваненко В. В. Єврейська історико-культурна спадщина в українських філателістичних матеріалах. Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи: матеріали Міжнар. наук. конф. (1–3 жовт. 2025 р.): у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України; відп. ред. О. М. Василенко. Київ, 2025. Т. 2. С. 409–411.

11. Черноіваненко В. В. Шолом-Алейхем в українській і світовій філателії (до 165-річчя письменника). *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір*: Том 2: матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 8–10 жовтня 2024 р.): у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України; ред. О. М. Василенко, відп. секр. М. В. Іванова. Київ, 2024. С. 550–553.

Chernoivanenko V.V. JEWS AND JEWISH HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE ON THE POSTAGE STAMPS OF INDEPENDENT UKRAINE

This article examines Jewish-related themes within Ukrainian philately. It explores how Ukraine's Jewish historical and cultural heritage is reflected–through the depiction of prominent figures in culture, science, and business–and how Jews, as an ethnic group, and their national traditions within Ukrainian lands are represented.

The article aims to demonstrate how Judaica is featured in Ukrainian postal issues. It discusses the "National Minorities in Ukraine" series, which included a "Jews" issue in 2016 as part of its second installment. Also covered are issues dedicated to Sholem Aleichem, the Holocaust (specifically the tragedy of Babyn Yar and the figure of Tetiana Markus), and Nobel laureates of Jewish origin from Ukraine, among others. The article notes that Sholem Aleichem was featured in a series dedicated to prominent Ukrainian figures, while stamps commemorating Babyn Yar were released for the 70th and 75th anniversaries of the tragedy. It also highlights the specific recognition of Tetiana Markus, a member of the anti-Nazi underground in Kyiv. It has been observed that a series of Ukrainian postage stamps dedicated to Nobel laureates represents the Ukrainian-Jewish dimension of the Nobel legacy and highlights the connection these figures have with Ukraine.

The conclusions indicate that the Jewish historical and cultural heritage of Ukraine is quite extensively reflected on official postage stamps. At the same time, this subject matter has appeared predominantly over the last fifteen-plus years and does not fully realize its potential. Nevertheless, its presence demonstrates a commitment to presenting Jewish heritage as an integral component of Ukraine's multicultural history.

Keywords: *Jewish Studies, Judaica, Jews, Ukrainian Jews, postage stamps, philately, independent Ukraine.*

Дата першого надходження статті до видання: 18.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.11.2026